

PROF. ASOC. DR. GENTIANA KERA

Fakulteti i Historisë dhe i Filologjisë / Departamenti i Historisë
gentiana.kera@fhf.edu.al

**ZHVILLIMI DEMOGRAFIK NË SHQIPËRI NË GJYSMËN
E PARË TË SHEK. XX*****Abstrakt:**

Studimet historiko-demografike mbi Shqipërinë janë përqendruar kryesisht në zhvillimet demografike pas Luftës së Dytë Botërore, fakt që mund t'i atribuohet përmirësimit të regjistrimit të ngjarjeve amzore dhe, si rrjedhojë, ekzistencës së të dhënave demografike më të besueshme. Analiza e zhvillimeve demografike për gjysmën e parë të shek. XX përballlet me sfida të rëndësishme për shkak të mangësive të statistikave demografike, të cilat, për arsye të ndryshme, mungojnë ose janë të paplota. Qëllimi i këtij artikulli është të analizojë tiparet kryesore të zhvillimit demografik në Shqipëri gjatë periudhës ndërmjet dy luftërave, si dhe faktorët përcaktues që ndikuan në nivelet e lindshmërisë dhe vdekshmërisë. Analiza bazohet në regjistrimin e popullsisë të vitit 1918, të kryer nga administrata austro-hungareze në zonën e saj të pushtimit, si dhe në të dhëna demografike arkivore dhe statistika zyrtare të publikuara.

Fjalë kyçe:

Tranzicion demografik, Shqipëri, lindshmëri, vdekshmëri, zhvillim demografik, regjistrim i popullsisë.

* Digjitalizimi i materialeve të regjistrimit të popullsisë, të analizuara në këtë artikull, është kryer në kuadrin e projektit “The 1918 Albanian Population Census: Data Entry and Basic Analyses”, i financuar nga Fondi për Financimin e Kërkimit Shkencor (FWF – Fonds zur Förderung der wissenschaftlichen Forschung, Austri). Stafi i projektit, i realizuar në Universitetin e Gracit gjatë viteve 2000-2003, përbëhej nga Helmut Eberhart, Karl Kaser, Siegfried Gruber, Gentiana Kera dhe Enriketa Pandelejmoni. Të gjitha statistikat mbi regjistrimin e popullsisë të vitit 1918, të paraqitura në këtë artikull, janë përlloragitur nga autorja, me përjashtim të rasteve kur citohet ndryshe.

Studimet historiko-demografike mbi Shqipërinë janë përqendruar kryesisht në zhvillimet demografike pas Luftës së Dytë Botërore, fakt që mund t'i atribuohet përmirësimit të regjistrimit të ngjarjeve amzore dhe, si rrjedhojë, ekzistencës së të dhënave demografike më të besueshme. Historia demografike e shekujve të fundit përshkruhet nga teoria e tranzicionit të parë demografik përmes një modeli me katër faza. Faza e parë karakterizohet nga nivele të larta të vdekshmërisë dhe lindshmërisë, si dhe norma të ulëta të rritjes së popullsisë, dhe lidhet me shoqëritë paraindustriale. Në fazën e dytë, vdekshmëria bie, ndërsa lindshmëria mbetet e lartë, duke çuar në një rritje të shpejtë të popullsisë. Në fazën e tretë, lindshmëria fillon të bjerë me shpejtësi, ndërsa rënia e vdekshmërisë ka tendencë të ngadalësohet. Faza e dytë dhe e tretë lidhen me revolucionin industrial dhe kalimin nga shoqëritë agrare në ato industriale. Së fundi, faza e katërt karakterizohet nga nivele të ulëta të lindshmërisë dhe të vdekshmërisë, një fazë tipike për vendet industriale të zhvilluara.¹

Ndërsa teoria klasike e tranzicionit të parë demografik i interpreton ndryshimet e popullsisë si një përgjigje ndaj zhvillimeve ekonomike dhe shoqërore në një shoqëri që kalon nga një gjendje kryesisht agrare dhe rurale në një gjendje kryesisht industriale dhe urbane, si dhe si rezultat i ndërveprimit midis treguesve demografikë, rënia e lindshmërisë në shumicën e vendeve të Europës Jugore dhe Lindore filloi në një periudhë kur në këto vende mbizotëronin ekonomi kryesisht agrare dhe strukturat shoqërore rurale. Vendet e Ballkanit përbëjnë një shembull ekstrem në këtë drejtim. Për më tepër, niveli i arsimit në rajon ishte shumë i ulët në fillimin e rënies së lindshmërisë.²

Ndër arsytet e fillimit të tranzicionit demografik në një ekonomi kryesisht agrare ishin ritmet e larta të rritjes së popullsisë dhe sistemi patrilinear i trashëgimisë me të drejta të barabarta për burrat, i cili rriti menjëherë presionin mbi burimet e disponueshme të tokës. Si rezultat i procesit të ngadaltë të industrializimit, kërkesa për fuqi të re punëtore ishte e ulët dhe, si rrjedhojë, pronarët e vegjël në sektorin bujqësor nuk

¹ Nikolaj Botev, "Features of the fertility decline in the Balkan countries since the end of XIX Century", në *Etudes Balkaniques*, 4 (1988): 87.

² Po aty, 88.

kishin nxitje për t'u zhvendosur në zonat urbane, por u detyruan të përballeshin me problemin e mbipopullimit agrar në mënyra alternative. Situata u përkeqësua më tej nga kriza ekonomike botërore e periudhës ndërmjet dy luftërave, e cila rriti ndjeshëm presionin ekonomik për kufizimin e lindshmërisë.³

Nivelet e lindshmërisë përpara fillimit të tranzicionit të parë demografik ishin dukshëm më të larta në vendet e Ballkanit krahasuar me pjesën tjetër të Europës, ndërsa roli i rregullatorëve demografikë, si shtyrja e martesës, beqaria dhe emigrimi, ishte shumë i kufizuar. Lindshmëria në vendet e Ballkanit kufizohej përmes kushtëzimit të lindjeve brenda martesës dhe normat kulturore stimulonin lindshmëri të lartë. Ndër to mund të përmenden institucionet e martesës dhe familjes, pozita e nënshtruar e grave dhe normat që rregullonin riprodhimin dhe marrëdhëniet seksuale. Tradicionalisht, sistemi i përzgjedhjes së bashkëshortit bazohej në martesë të rregulluar nga prindërit, të cilat, së bashku me tipin e familjes dhe norma të tjera kulturore që nxisnin martesën dhe lindjen e fëmijëve, rezultonin në modele të martesës së hershme dhe universale, si dhe në nivele të larta të lindshmërisë.⁴

Studimet mbi tranzicionin e parë demografik në Shqipëri vazhdojnë të jenë të pakta. Në vitin 1945, Shqipëria kishte lindshmërinë më të lartë në Europë, me një mesatare prej më shumë se gjashtë lindjesh për grua. Rënia e lindshmërisë ndodhi me vonesë krahasuar me pothuajse të gjitha vendet e tjera europiane. Të dhënat demografike dëshmojnë se Shqipëria vazhdonte të ndodhej në fazën e parë të tranzicionit demografik deri në vitet 1920 dhe vetëm më pas kaloi në fazën e dytë.⁵ Vetëm në vitet 1960 rënia e lindshmërisë u bë e konsiderueshme, pas një rritjeje në vitet 1950.⁶ Në një artikull mbi tranzicionin demografik në Shqipëri, Hofstein-i arrin në përfundimin se një periudhë e tranzicionit të shpejtë demografik mbizotëronte në Shqipëri gjatë viteve 1970. Faza e parë e tranzicionit demografik, që përfshinte rënien e shpejtë të vdekshmërisë, kishte përfunduar, ndërsa rënia e theksuar e lindjeve tregonte se faza e dytë e

³ Po aty, 95-96.

⁴ Po aty, 92-95.

⁵ Michael Schmidt-Neke, Örjan Sjöberg, "Bevölkerungsstruktur", në *Albanien* (Südosteuropa-Handbuch Band VII), (ed.) Klaus-Detlev Grothusen (Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht, 1993), 468.

⁶ Jane Falkingham, Arjan Gjonca, "Fertility transition in Communist Albania, 1950-90", në *Population studies*, vol. 55, nr.3 (2001): 310, 318.

këtij procesi, e cila përfshinte rënien e shpejtë të lindshmërisë, po zhvillohej gjatë kësaj periudhe.⁷

Analizat e lindshmërisë dhe vdekshmërisë paraqesin një sfidë për studiuesit për shkak të mangësive të statistikave demografike mbi ngjarjet amzore për periudhën para Luftës së Dytë Botërore. Kjo lidhet me faktin se sistemi zyrtar për regjistrimin e lindjeve, vdekjeve dhe migrimit u krijua vetëm në vitet 1920; ekzistencën e një takse për regjistrimin e lindjeve, e cila përbënte një barrë të konsiderueshme për familjet; si dhe me nivelin e lartë të analfabetizmit në vend. Përveç kësaj, sistemi i regjistrimit zyrtar të ngjarjeve amzore sapo kishte filluar të zbatohet dhe nuk ishte i plotë ose nuk ekzistonte në disa nga zonat më pak të zhvilluara të vendit. Si rrjedhojë, kishte ose mungesë të të dhënave të plota për rajonet, ose raportim të pasaktë të ngjarjeve jetësore.⁸

Të dhënat e disponueshme mbi vdekshmërinë dhe lindshmërinë në Shqipëri para Luftës së Dytë Botërore, si dhe mungesa e të dhënave të tilla për shek. XIX dhe fillimin e shek. XX, nuk lejojnë një analizë të saktë të fazave të tranzicionit të parë demografik në Shqipëri për periudhën e studimit, për shkak të pamundësisë për të krahasuar normat e lindshmërisë dhe vdekshmërisë të periudhës ndërmjet dy luftërave me normat e periudhave të mëparshme. Për këtë arsye, qëllimi i këtij artikulli është të analizojë tiparet kryesore të zhvillimit demografik në Shqipëri gjatë periudhës ndërmjet dy luftërave dhe faktorët përcaktues që ndikuan në nivelet e lindshmërisë dhe vdekshmërisë, pa u përqendruar në mënyrë të drejtpërdrejtë në tranzicionin demografik. Analiza bazohet në regjistrimin e popullsisë të vitit 1918, të kryer nga administrata austro-hungareze në zonën e saj të pushtimit,⁹ si dhe në të dhëna demografike arkivore dhe statistika zyrtare të botuara për periudhën mes Dy Luftërave Botërore. Analiza e regjistrimit të parë të popullsisë të vitit 1923 dhe regjistrimit të vitit 1930, të realizuara nga administrata shtetërore, do të ishte me interes për të kuptuar tendencat në zhvillimin e lindshmërisë në krahasim me regjistrimin e popullsisë të vitit 1918. Megjithatë, një

⁷ Erland Hofsten, "Demographic Transition and Economic Development in Albania", në *European Demographic Information Bulletin*, vol. 6, nr. 3 (1975): 151.

⁸ Arjan Gjonça, Arnstein Aassve, Letizia Mencarini, "Trends and patterns, proximate determinants and policies of fertility change: Albania", në *Demographic research*, vol. 19, nr.11 (2008): 265.

⁹ Siegfried Gruber, Karl Kaser, Gentiana Kera, Enriketa Pandelejmoni. *1918 Census of Albania*, Version 1.0. Graz.

analizë e tillë nuk mund të bëhet mbi bazën e statistikave të botuara për këto dy regjistrime. Për të realizuar analizën e lindshmërisë sipas materialeve të regjistrimeve të popullsisë, do të ishte i nevojshëm digjitalizimi i të dhënave të regjistrave të gjendjes civile të hartuar mbi bazën e këtyre regjistrimeve.

Lindshmëria sipas të dhënave të regjistrimit të popullsisë të vitit 1918

Nga normat e ndryshme demografike, matja e lindshmërisë është ndër më të ndërlikuarat, pasi ajo varet më tepër nga faktorët individualë dhe nga modelet sociale e kulturore sesa çdo normë tjetër demografike. Normat shoqërore, përfshirë moshën e martesës, rimartesën, rregullat mbi marrëdhëniet seksuale para martesës, si dhe ndëshkimet dhe tabutë e mundshme, ushtrojnë një ndikim të rëndësishëm në sjelljen e individit. Meqenëse çdo regjistrim i popullsisë jep një shpërndarje të popullsisë sipas moshës, ai përmban informacion mbi lindshmërinë, pasi personat që rezultojnë me moshë a në ditëlindjen e fundit janë të mbijetuarit e atyre që kanë lindur saktësisht a deri në $a+1$ vite përpara regjistrimit. Për shembull, foshnjat nën një vjeç në ditëlindjen e fundit janë të mbijetuarit e lindjeve gjatë dymbëdhjetë muajve të mëparshëm (jo domosdoshmërisht të vitit kalendarik). Numri i fëmijëve të mbijetuar është më i vogël se numri i lindjeve; prandaj, për të vlerësuar numrin e lindjeve nga të dhënat e regjistrimeve të popullsisë, janë të nevojshme supozime mbi vdekshmërinë.¹⁰

Materialet e regjistrimit të popullsisë, i realizuar në vitin 1918 nga administrata ushtarake austro-hungareze në territoret shqiptare të pushtuara, përmbajnë informacione të hollësishme mbi popullsinë, si përkatësinë etnike dhe fetare, moshën, profesionin, arsimimin dhe strukturën familjare, dhe përbëjnë një burim të rëndësishëm për analizën e strukturës së popullsisë në zonat nën administrimin austro-hungarez.¹¹

¹⁰ Thomas W. Pullum, "Natality - Measures based on Censuses and Surveys," në *The Methods and Materials of Demography*, botues Jacob S. Siegel (Elsevier, Amsterdam, 2004), 408.

¹¹ Për një përshkrim të hollësishëm mbi organizimin e regjistrimit të popullsisë, shih: Franz Seiner, *Ergebnisse der Volkszählung in Albanien in dem von den österr.-ungar. Truppen 1916-1918 besetzten Gebiete* (Vienna: Wien-Leipzig, 1922). Për një analizë të të dhënave të regjistrimit të popullsisë dhe karakteristika të përgjithshme

Të dhënat e këtij regjistrimi përfshijnë informacion mbi moshën e fëmijëve, por paraqesin disa mangësi. *Së pari*, mosha e fëmijëve mund të mos jetë plotësisht e saktë. Është e mundur që për disa fëmijë të jetë dhënë një moshë e rrumbullakosur, si për shembull një vjeç, ndërkohë që në të vërtetë mund të kenë qenë më të rritur se një vjeç. Kjo ngre pyetjen nëse fëmijët njëvjeçarë duhet të përfshihen apo jo në llogaritjen e lindjeve. Regjistrimi nuk u krye njëkohësisht në gjithë territorin dhe, për rrjedhojë, numri i fëmijëve të regjistruar mund të paraqesë ndryshime rajonale. *Së dyti*, mungesa e informacionit mbi vdekshmërinë në vitin 1918 e bën praktikisht të pamundur formulimin e supozimeve të besueshme për nivelin e saj. Për shkak të pasojave të Luftës së Parë Botërore, norma e vdekshmërisë mund të ketë qenë më e lartë se zakonisht. Prandaj, numri i fëmijëve nën moshën njëvjeçare nuk përkon domosdoshmërisht me numrin e lindjeve të regjistruara në atë vit.¹²

Tabela 1 paraqet numrin e fëmijëve të regjistruar deri në moshën pesë vjeç. Është interesant fakti se numri i fëmijëve deri në moshën një vjeç (12,174) ishte shumë më i ulët se ai i fëmijëve dyvjeçarë (14,147). Kjo mund të interpretohet si një rënie e normës së lindshmërisë, por mbetet vetëm një supozim për sa kohë që nuk disponohen të dhëna mbi normat e vdekshmërisë foshnjore. Ky dallim mund të ketë qenë rezultat i rritjes së vdekshmërisë foshnjore të shkaktuar nga pasojat e Luftës së Parë Botërore.

Tabela 1: Numri i fëmijëve në moshën 0-5 vjeç në vitin 1918*

Mosha	Numri	Përqindja
0.00	2	0.0
0.02	59	0.1
0.03	1	0.0
0.04	5	0.0
0.08	189	0.3
0.09	1	0.0

demografike e sociale të popullsisë në zonën austro-hungareze të pushtimit, shih: Siegfried Gruber, Gentiana Kera, Enriketa Pandelejmoni, "The Impact of WWI on Marriage Patterns in Albania," në *The Impact of World War I on Marriages, Divorces, and Gender Relations in Europe*, (ed.) Sandra Bree & Saskia Hin (New York and London: Routledge, 2020), 119-154.

¹² Gentiana Kera, *The Albanian Population Census of 1918: Basic Statistics and Analyses* (punim diplome i pabotuar, Universiteti i Grazit, 2003), 21-22.

* *Burimi*: Regjistrimi i popullsisë i vitit 1918 (llogaritur nga autorja).

0.12	2	0.0
0.17	162	0.2
0.20	3	0.0
0.25	166	0.2
0.33	75	0.1
0.40	1	0.0
0.42	42	0.1
0.50	703	1.1
0.58	24	0.0
0.67	45	0.1
0.75	5	0.0
1.00	10,689	16.0
1.17	1	0.0
1.25	1	0.0
1.50	207	0.3
2.00	14,147	21.2
2.20	1	0.0
2.50	88	0.1
3.00	13,528	20.2
3.50	33	0.0
4.00	12,640	18.9
4.50	9	0.0
5.00	14,000	20.9
Total	66,829	100.0

Meqenëse supozimet mbi vdekshmërinë për periudhën kur u krye regjistrimi i vitit 1918 mbeten kryesisht spekulative, për shkak të mungesës së të dhënave, mund të përdoren dy metoda të tjera për analizën e lindshmërisë të bazuara në të dhënat e regjistrimit të popullsisë. Metoda e parë është llogaritja e raportit fëmijë – gra, konkretisht numri i fëmijëve nën moshën 5 vjeç në raport me numrin e grave në moshën e fertilitetit (14-49 vjeç), sipas të dhënave të regjistrimit të popullsisë. Ky raport mund të llogaritet nga shpërndarja e popullsisë sipas moshës dhe gjinisë. Nëse vdekshmëria neglizhohet, raporti fëmijë – gra është afërsisht sa pesëfishi i normës së përgjithshme të lindshmërisë.¹³

Bazuar në të dhënat e regjistrimit të popullsisë të vitit 1918, pothuajse nuk kishte dallime sipas përkatësisë fetare në raportin fëmijë –

¹³ Pullum, “Nativity”, 409.

gra, ndërsa ekzistonin dallime të konsiderueshme rajonale. Prefekturat me lindshmërinë më të lartë ndodheshin në veri dhe në jug të vendit, ndërsa ato me lindshmërinë më të ulët në qendër dhe në verilindje. Gratë në qytete kishin një lindshmëri pak më të ulët se gratë në fshatra, dhe veçanërisht gratë e arsimuara kishin lindshmëri më të ulët se ato analfabete.¹⁴

Lindshmëria martesore ishte pothuajse e njëjtë në zonat rurale dhe urbane, ndërsa vëreheshin disa ndryshime midis zonave rurale dhe midis qyteteve të ndryshme. Feja nuk kishte ndikim të dukshëm në lindshmërinë martesore, ndërsa arsimimi i burrit e rriste atë. Çiftet e martuara, ku të dy bashkëshortët kishin lindur në vendbanimin aktual, kishin një nivel lindshmërie pothuajse të barabartë me mesataren e grave të martuara. Çiftet ku burri kishte lindur në vendbanimin aktual, ndërsa gruaja diku tjetër, shfaqnin një lindshmëri pak më të ulët. Lindshmëria më e lartë vërehej te çiftet ku gruaja kishte lindur në vendbanimin aktual, ndërsa burri kishte lindur jashtë tij. Çiftet ku asnjëri prej partnerëve nuk kishte lindur në vendbanimin aktual kishin një lindshmëri pak më të lartë se mesatarja. Një pakicë e vogël grash ishin të regjistruara si të martuara, por në regjistrim nuk ishte shënuar bashkëshorti i tyre; ato kishin lindshmëri dukshëm më të ulët, pothuajse të krahasueshme me atë të grave të veja. Analiza e dy nëngrupeve – grave që nuk ishin të pranishme në kohën e regjistrimit dhe grave, bashkëshortët e të cilave nuk ishin të pranishëm në atë kohë – tregoi se të dyja këto grupe kishin lindshmëri më të ulët se mesatarja e grave të martuara, për shkak të ndarjes së çifteve.¹⁵

Një tregues tjetër i lindshmërisë, që mund të matet mbi bazën e materialeve të regjistrimit të popullsisë, është numri mesatar i fëmijëve të burrave dhe grave të martuara dhe të veja. Duhet theksuar se ky tregues ka disa mangësi, sepse ai paraqet numrin e fëmijëve që një person ka në një moment të caktuar kohor, pa marrë parasysh fëmijët që mund të kenë vdekur ose ata që mund të lindin në të ardhmen. Ai gjithashtu nuk përfshin vajzat që janë martuar dhe kanë lënë familjen prindërore përpara

¹⁴ Siegfried Gruber, “The influence of migration on fertility in Albania around 1900”, në *Annuario: The Albanian Yearbook of Historical and Anthropological Studies*, nr.1 (2011): 122-155.

¹⁵ Po aty, 138-139; Siegfried Gruber, “Marital fertility in Albania during WWI”, në *Nominative Data in Demographic Research in the East and the West*, (ed.) Elena Glavatskaya, Gunnar Thorvaldsen, Georg Fertig & Mikolaj Szoltysek (Ekaterinburg: Ural University Press, 2019), 93.

kryerjes së regjistrimit. Numri mesatar i përgjithshëm i fëmijëve në Shqipëri në vitin 1918 ishte 1.60 për gratë dhe 1.64 për burrat. Si për burrat, ashtu edhe për gratë, numri i djemve ishte më i lartë se ai i vajzave. Për gratë, numri mesatar i djemve ishte 1.00 dhe ai i vajzave 0.60, ndërsa për burrat numri mesatar i djemve ishte 0.96 dhe ai i vajzave 0.68. Numri mesatar i fëmijëve në Shqipëri ishte më i ulët se pritshmëritë, duke marrë parasysh burimet e shumta etnografike dhe shënimet e udhëtarëve të huaj, në të cilat përkthehet një numër i lartë fëmijësh në familjet shqiptare.

Numri mesatar i fëmijëve për personat e martuar dhe të ve ishte më i lartë në qytete sesa në fshatra. Për gratë e martuara dhe të veja në qytete, numri mesatar i fëmijëve ishte 1.64, ndërsa në fshatra ishte 1.60. I njëjti fenomen vërehej edhe te burrat: numri mesatar i fëmijëve për burrat në qytete ishte 1.71, ndërsa për burrat në fshatra ishte 1.63. Ky është një rezultat i papritur, po të merret parasysh fakti se gratë dhe burrat në qytete martoheshin në moshë më të madhe sesa në fshatra. Numri mesatar i fëmijëve do të duhej të ishte më i lartë në fshatra, ku, për shkak të martesave më të hershme, çiftet lindin fëmijë më herët sesa në qytete. Për më tepër, nevoja për fuqi punëtore ishte më e madhe në zonat rurale, gjë që do të duhej të nxiste lindjen e më shumë fëmijëve në familjet fshatare. Një shpjegim i mundshëm është vdekshmëria më e lartë foshnjore në fshatra, për shkak të kushteve më të këqija të jetesës dhe mungesës së kujdesit shëndetësor.

Analiza e numrit mesatar të fëmijëve sipas grupmohave për burrat e martuar dhe të ve tregon se numri mesatar më i lartë i fëmijëve për gratë qytetare ndeshet në grupmohën 40-44 vjeç, ndërsa për gratë fshatare në grupmohën 45-49 vjeç. Numri mesatar më i lartë i fëmijëve për burrat gjendet në grupmohën 55-59 vjeç, si në zonat urbane ashtu edhe në ato rurale. Ky dallim ndërmjet kulmeve të numrit mesatar të fëmijëve për burrat dhe gratë mund të shpjegohet me moshën më të lartë të martesës së burrave dhe me rimartesat e tyre pas vdekjes së bashkëshortes së parë, shpesh me gra më të reja. Rimartesa ishte më e zakonshme për burrat sesa për gratë.¹⁶

¹⁶ Gentiana Kera, "Aspekte demografike në zonën e pushtimit austro-hungarez gjatë Luftës së Parë Botërore (Demographische Aspekte im Ersten Weltkrieg in Albanien)," në *Austro-Hungaria dhe Shqipëria (Österreich-Ungarische Monarchie und Albanien)*, (Tirana: Muzeu Historik Kombëtar, 2019), 152.

31,6% e burrave të martuar ose të ve dhe 30,2% e grave të martuara ose të veja nuk kishin fëmijë. Kur analizohet numri i fëmijëve për gratë e martuara ose të veja në moshë riprodhuese (15-49 vjeç), 34,7% e tyre nuk kishin fëmijë. Vetëm 13,5% e burrave dhe 12,3% e grave kishin më shumë se tre fëmijë. Sipas përkatësisë fetare, numri mesatar më i lartë i fëmijëve gjendet te popullsia katolike (1.73 për gratë dhe 1.76 për burrat), ndërsa më i ulëti te popullsia myslimane (1.58 për gratë dhe 1.62 për burrat). Numri mesatar i fëmijëve për popullsinë ortodokse ishte 1.64 për gratë dhe 1.69 për burrat. Dallimet në numrin mesatar të fëmijëve janë më të mëdha ndërmjet popullsive me përkatësi të ndryshme etnike. Romët kishin numrin më të ulët të fëmijëve, si për burrat ashtu edhe për gratë. Numri mesatar më i lartë i fëmijëve u regjistrua te sllavët. Dallimi më i vogël ndërmjet numrit mesatar të fëmijëve për gratë dhe burrat vërehet te popullsia shqiptare.¹⁷

Përveç dallimeve që rezultojnë nga krahasimi i numrit mesatar të fëmijëve për popullsinë sipas përkatësisë fetare ose etnike, vërehen edhe disa dallime në numrin mesatar të fëmijëve për personat që jetonin në tipa të ndryshëm familjesh. Për analizën e numrit mesatar të fëmijëve sipas tipit të familjes përdoret klasifikimi i familjeve sipas Peter Laslett-it, i cili përkrah familjen e thjeshtë (*simple family – nuclear family household*), e njohur ndryshe si familja nukleare, familja elementare ose familja biologjike, e cila përbëhet nga një çift bashkëshortësh me ose pa fëmijë, ose nga një person i ve me fëmijët e tij; familjen e zgjeruar (*extended family household*), që përbëhet nga anëtarët e familjes së thjeshtë dhe nga një ose më shumë persona të afërm, të cilët nuk i përkasin kategorisë së fëmijëve dhe që jetojnë së bashku në të njëjtën shtëpi; dhe familjen e shumëfishtë (*multiple family household*), e cila përfshin disa familje të thjeshta.¹⁸

Si për burrat ashtu edhe për gratë, numri mesatar i fëmijëve ishte më i larti në familjet e thjeshta (2.10 për burrat dhe 2.09 për gratë). Numri mesatar i vajzave ishte 0.86 për gratë dhe 0.92 për burrat që jetonin në familje të thjeshta, ndërsa numri mesatar i

¹⁷ Po aty, 153-154.

¹⁸ Peter Laslett, "Introduction: The history of the family", në *Household and family in past time*, (ed.) Peter Laslett (Cambridge University Press: Cambridge, 1972), 29-31.

djemve ishte 1.23 për gratë dhe 1.18 për burrat. Në familjet e zgjeruara, numri mesatar i fëmijëve ishte 1.28 si për gratë ashtu edhe për burrat. Numri mesatar i vajzave ishte 0.45 për gratë dhe 0.62 për burrat, ndërsa numri mesatar i djemve ishte 0.83 për gratë dhe 0.66 për burrat. Në familjet e shumëfishta, numri mesatar i fëmijëve ishte 1.53 për gratë dhe 1.56 për burrat. Numri mesatar i vajzave ishte 0.54 për gratë dhe 0.59 për burrat, ndërsa numri mesatar i djemve ishte 0.99 për gratë dhe 0.97 për burrat. Rezultatet e analizave të numrit mesatar të fëmijëve sipas tipit të familjes janë befasese, pasi pritej një numër mesatar më i lartë fëmijësh në familjet e shumëfishta. Analizat e numrit mesatar të fëmijëve në zonat urbane dhe rurale treguan se numri mesatar më i lartë i fëmijëve për burrat dhe gratë gjendej në familjet e thjeshta, si në zonat rurale ashtu edhe në ato urbane, ndërsa burrat dhe gratë që jetonin në familje të zgjeruara kishin numrin mesatar më të ulët të fëmijëve.

Numri mesatar më i lartë i fëmijëve gjendet te burrat dhe gratë e martuara që jetonin në familje të thjeshta. I njëjti fenomen vërehet edhe te personat e ve. Tabela 2 paraqet numrin mesatar të fëmijëve për burrat dhe gratë e martuara dhe të veja që jetonin në tipa të ndryshëm familjesh.

Tabela 2: Numri mesatar i fëmijëve sipas tipologjisë së familjes dhe statusit civil**

Tipi i familjes	Burra		Gra	
	I martuar	I ve	E martuar	E ve
Familje e thjeshtë	2.12	1.82	2.04	2.22
Familje e zgjeruar	1.36	0.77	1.29	1.28
Familje e shumëfishtë	1.58	1.37	1.51	1.61

Një ndikim vendimtar në numrin mesatar të fëmijëve duket se ka pasur pozicioni i burrit brenda familjes. Kryefamiljarët kishin më shumë fëmijë sesa burrat që nuk mbanin këtë status, në të gjithë tipat e familjes. Numri mesatar më i ulët i fëmijëve në familjet e shumëfishta shpjegohet me praninë e burrave që nuk ishin kryefamiljarë. Këta përbënin shumicën e burrave të martuar dhe të ve në këto familje dhe, për rrjedhojë, e ulnin

** *Burimi*: Regjistrimi i popullsisë i vitit 1918 (llogaritur nga autorja).

mesataren e përgjithshme. Shumë burra kalonin një periudhë pas martesës në një familje të përbashkët dhe krijonin një familje të pavarur vetëm në një fazë më të vonshme të jetës; ky model është dukshëm arsyeja e numrit mesatar më të ulët të fëmijëve brenda familjeve të zgjeruara. Një shpjegim tjetër lidhet me rastet kur vëllezërit jetonin në një familje të shumëfishtë, ku njëri prej tyre nuk kishte fëmijë; kjo mund ta ketë penguar atë të ndahej nga familja.¹⁹

Një veçori e spikatur e Ballkanit është se tranzicioni demografik filloi dhe u zhvillua brenda një modeli martesë që nuk ndryshoi ndjeshëm gjatë kësaj periudhe. Reagimi i popullsisë ballkanike ndaj rritjes së qëndrueshme të popullsisë pas fillimit të tranzicionit demografik, në kushtet e presionit të madh mbi burimet e kufizuara, kryesisht bujqësore, me pak alternativa ekonomike dhe mundësi të kufizuara për emigrim, rezultoi në një sërë përshtatjesh, ndër të cilat më e rëndësishmja ishte kalimi drejt kontrollit të lindjeve brenda modelit ekzistues të martesës. Deri në Luftën e Parë Botërore mund të vërehen vetëm fillimet modeste të këtij trendi, zhvillimi i vërtetë i të cilit ndodhi në periudhën ndërmjet dy luftërave dhe u përmyll vetëm pas Luftës së Dytë Botërore.²⁰

Analiza e moshës në martesë, bazuar në të dhënat e regjistrimit të vitit 1918, tregon një moshë të lartë martesë për burrat dhe një moshë martesë më të lartë se pritshmëria për gratë në qytete. Qytetet shqiptare karakterizoheshin nga një model martesë që ndryshonte nga ai i zonave rurale. Dallimet në modelet e martesës midis zonave urbane dhe rurale ishin rezultat i kombinimit të elementeve të caktuara të sjelljes martesore. Ekzistenca e ekzogamisë fshatare në zonat rurale zgjeronte fushën e martesës për burrat dhe gratë në fshatra dhe nxiste një moshë të ulët martesë. Nevoja për sigurimin e krahut të punës përmes martesës, për shkak të mungesës pothuajse të plotë të shërbyesve në zonat rurale, si dhe shpenzimet e kufizuara të familjes së nuses për martesën e vajzës së tyre, ishin dy faktorë të rëndësishëm që ulnin moshën e martesës për gratë në këto zona. Situata paraqitej ndryshe në qytete. Endogamia e qytetit, e

¹⁹ Siegfried Gruber, "The 'Tradition' of many children in Albania... and the Evidence: The Census of 1918", kumtesë e mbajtur në konferencën *26th Annual meeting of the Social Science History Association*, Chicago, 15-18 nëntor, 2001, 10-11.

²⁰ Maria N. Todorova, *Scaling the Balkans* (Leiden: Brill, 2018), 259; Siegfried Gruber, "Demographic Growth: Patterns and Problems, 1878-1939," në *The Routledge Handbook of Balkan and Southeast European History*, (ed.) John R. Lampe & Ulf Brunnbauer (London: Routledge, 2021), 306.

kombinuar me endogaminë fetare, ekzistenca e pajës dhe raporti i pabarabartë gjinor ndikonin në rritjen e moshës së martesës për gratë. Diversiteti i aktiviteteve ekonomike e kulturore jashtë shtëpisë dhe nivelet më të larta të arsimimit në zonat urbane ndikonin në mënyrën se si njerëzit e konceptonin martesën dhe familjen.²¹ Dallimet në modelet e martesës dhe të organizimit familjar mund të jenë faktorë socialë e kulturorë që ndikojnë në dallimet e normave të lindshmërisë mes zonave urbane dhe rurale.

Lindshmëria dhe vdekshmëria në periudhën mes Dy Luftërave Botërore

Nga fillimi i viteve 1920, institucionet shtetërore i kushtuan rëndësi regjistrimit të saktë të popullsisë dhe të ngjarjeve amzore. Sipas ligjit të administratës civile të shtetit shqiptar, të miratuar më 5 mars 1922, ishte detyrë e pleqësisë së katundeve që të ndihmonin krahinarin për ngjarjet civile, si lindjet, vdekjet, martesat, ndarjet dhe transferimet.²² Pavarësisht parashikimeve ligjore për dërgimin e statistikave mbi lindjet dhe vdekjet, siç dëshmon një urdhër i Ministrisë së Punëve të Brendshme në qershor 1922, këto statistika nuk dërgoheshin nga prefekturat dhe nënprefekturat.²³ Në një qarkore tjetër, vetëm dy javë më vonë, Ministria e Brendshme përsëriti mosrespektimin e parashikimeve ligjore për dërgimin e statistikave të ngjarjeve amzore, duke paralajmëruar pushimin nga puna të personave që nuk e kryenin këtë detyrë.²⁴ Statistikat e para të pjesshme mbi ngjarjet amzore, për muajt e parë të vitit 1922, u publikuan në numrin 14 të gazetës “Dit’e re”, me shënimin se prefekturat e tjera nuk kishin dërguar statistika.²⁵ Në vitin 1923, Ministria e Punëve të Brendshme publikoi sërish një qarkore mbi rëndësinë e dërgimit të statistikave të lindjeve dhe të vdekjeve, duke kërkuar zbatimin e legjislacionit për këtë çështje nga pleqësitë e katundeve.²⁶

²¹ Gentiana Kera & Enriketa Pandelejmoni, “Marriage in Urban Albania (during the First Half of the Twentieth Century),” në *The History of the Family* 13, no. 2 (2008): 136-137.

²² *Dit’e re*, 24 maj 1922, nr. 9, 6.

²³ *Po aty*, 7 qershor 1922, nr. 11, 7.

²⁴ *Po aty*, 21 qershor 1922, nr. 13, 2.

²⁵ *Po aty*, 24 qershor 1922, nr. 14, 3.

²⁶ *Fletorja zyrtare*, 2 shtator 1923, nr. 45, 3.

Mosdeklarimi i rregullt i lindjeve dhe vdekjeve, pavarësisht parashikimeve ligjore, duhet të ketë vazhduar gjatë gjithë dekadës. Në një letër drejtuar Drejtorisë së Përgjithshme të Shëndetësisë në vitin 1924, mjeku i bashkisë së Tiranës deklaronte se po dërgonte të dhënat mbi numrin e vdekjeve, pasi lindjet nuk regjistroheshin nga banorët.²⁷ Në vitin 1928, prefekti i Tiranës shkruante se, për shkak se seksioni i gjendjes civile në bashkinë e Tiranës nuk ishte krijuar, numri i saktë i popullsisë së kryeqytetit nuk dihej.²⁸ Nëse probleme të tilla evidentoheshin në kryeqytet, atëherë situata e regjistrimit të lindjeve dhe vdekjeve në prefekturat e tjera duhej të ishte edhe më problematike.

Të dhënat e publikuara mbi rritjen e popullsisë në Shqipëri tregojnë se norma e rritjes së popullsisë nga viti 1927 deri në vitin 1932 ishte 3.8 për mijë (me një rënie të ndjeshme në vitin 1929) dhe 5.06 për mijë për periudhën nga viti 1930 deri në vitin 1938. Të dyja normat ishin më të ulëta se normat në vendet e tjera të rajonit si Bullgaria (13.8) dhe Rumania (14.0). Arsyeja kryesore për këtë rritje të ngadaltë të popullsisë i është atribuuar nivelit të lartë të vdekjeve, kryesisht për shkak të vdekshmërisë së lartë foshnjore dhe gjakmarrjes.²⁹ Rritja e ngadaltë e popullsisë në Shqipëri krahasuar me vendet e tjera të Europës Juglindore tregon se si niveli i lindjeve ashtu edhe ai i vdekjeve ishin shumë të larta gjatë viteve 1920. Norma pak më e lartë e rritjes së popullsisë në vitet 1930 mund të jetë një tregues se vdekshmëria po binte, duke shënuar fillimin e tranzicionit të parë demografik në Shqipëri. Megjithatë, duhet theksuar se, për shkak të vështirësive në kryerjen e regjistrimit të popullsisë në një vend me një përqindje të lartë analfabetizmi dhe pa statistika të sakta të mëparshme të popullsisë, është e mundur që popullsia reale të ketë qenë disi më e ulët se shifra e publikuar në regjistrimin e vitit 1930,³⁰ që do të thotë se rritja e vërtetë e popullsisë ishte më e lartë sesa sugjerojnë të dhënat demografike.

Skëndi ka argumentuar se në fillim të viteve 1930 pati një rënie të theksuar të normës së lindshmërisë në Shqipëri, ndërkohë që norma e vdekshmërisë ishte ndër më të lartat në Europë. Megjithatë, ndërmjet

²⁷ Arkivi Qendror Shtetëror i Republikës së Shqipërisë (më tej: AQSH), Fondi (më tej: F.) 380, Viti (më tej: V.) 1924, Dosja (më tej: D.) 133, fl. 6.

²⁸ *Po aty*, F. 380, V. 1928, D. 34, fl. 2.

²⁹ John Myres, H.S.L. Winterbotham, F. Longland, *Albania, Geographical Handbook Series*, Naval Intelligence Division (Oxford: Oxford University Press, 1945), 129.

³⁰ Stavro Skëndi, *Albania* (New York: Praeger, 1958), 49-50.

viteve 1935 dhe 1939, norma e lindshmërisë u rikthye në nivele rekord, në atë masë sa, pavarësisht vdekshmërisë së lartë, shtesa natyrore mesatare për vitet 1930 ruajti prirjen e dekadës së mëparshme.³¹ Gjatë fazës së parë të tranzicionit demografik, ulja e lindshmërisë është një përgjigje ndaj rënies së vdekshmërisë. Një rënie e normave të lindshmërisë në Shqipëri, në një kohë kur normat e vdekshmërisë mbeteshin shumë të larta, duhet të vihet seriozisht në dyshim. Rënia afatgjatë e lindjeve duhet parë kryesisht si një proces përshtatjeje ndaj uljes së vdekshmërisë. Kjo e fundit lidhet kryesisht me rënien e vdekshmërisë foshnjore.³² Si rrjedhojë, normat më të larta të lindshmërisë gjatë gjysmës së dytë të viteve 1930 mund të lidhen më tepër me përmirësimin e regjistrimit të ngjarjeve amzore sesa me një rritje reale të lindshmërisë. Në tabelën 3 paraqiten ngjarjet amzore për 1 000 banorë në periudhën 1922-1940. Statistikat për vitet 1920 duhet të konsiderohen si të paplota, për shkak të mosregjistrimit dhe mosdeklarimit të rregullt të ngjarjeve amzore nga të gjitha prefekturat. Me konsolidimin gradual të institucioneve të shtetit shqiptar, raportimi dhe statistikat mbi ngjarjet amzore bëhen më të besueshme.

Tabela 3: Ngjarjet amzore për vitet 1922 deri 1940 (për 1 000 persona)^{***}

Viti	Martesa	Lindje	Vdekje	Shtesa natyrore	Vdekje të fëmijëve nën një vjeç për 1 000 lindje të gjalla
1922	-	14.12	9.31	4.81	-
1923	4.3	9.76	9.29	0.47	25.33
1924	4.7	11.88	9.94	1.95	60.46
1925	6.3	11.86	10.64	1.22	68.68
1926	6.8	14.61	10.98	3.63	58.41
1927	6.3	12.7	10.0	2.7	44.35
1928	5.7	12.5	9.6	2.9	-
1929	4.2	12.8	12.0	0.8	-

³¹ *Po aty*, 55.

³² Rothenbacher, *Central and East*, 43-44.

^{***} Burimi: Drejtorija e Përgjithëshme e Shëndetësisë, *Statistikë e lëvizjes demografike dhe gjendjes shëndetsore në periudhën 1927-1932* (Tiranë: Kristo Luarasi, 1933), 10-17; Drejtorija e Përgjithëshme e Shëndetësisë, *Statistikë shëndetsore dhe demografike për periudhën 1932-1940* (Tiranë: Kastrioti, 1942), 13-17; Teki Selenica, *Shqipëria më 1927* (Tiranë: Tirana, 1928), CXIV; Skëndi, *Albania*, 56; Franz Rothenbacher, *The Central and East European Population since 1850*. The Societies of Europe 5 (London: Macmillan, 2013), 200-201.

1930	5.8	19.2	16.0	3.2	170
1931	5.9	24.9	16.6	8.3	114
1932	4.7	25.0	17.8	7.2	126
1933	7.8	28.6	19.8	8.8	126
1934	8.1	33.1	15.1	18.0	102
1935	8.1	32.3	14.4	17.9	101
1936	7.7	32.8	16.8	16.0	111
1937	8.3	33.4	19.5	13.9	121
1938	9.7	33.0	17.2	15.8	100
1939	7.8	27.9	15.3	12.6	120
1940	5.3	28.1	14.3	13.8	111

Sipas të dhënave arkivore, norma bruto e lindshmërisë në Shqipëri në vitin 1937 ishte 33.7, ndërsa norma e vdekshmërisë ishte 19.4.³³ Jetëgjatësia në vitin 1938 ishte vetëm 38.3 vjet.³⁴ Normat e lindshmërisë dhe vdekshmërisë pas vitit 1937 shfaqin një prirje rënëse të vdekshmërisë, ndërsa lindshmëria mbeti në nivele shumë të larta.

Normat e lindshmërisë në Shqipërinë e periudhës ndërmjet dy luftërave ishin më të larta se ato të regjistruara në vendet e tjera europiane gjatë së njëjtës periudhë. Norma e përgjithshme e vdekshmërisë për vitin 1938 ishte më e lartë se ajo e regjistruar në çdo vend tjetër europian, me përjashtim të Rumanisë (19.2) dhe Spanjës (18.4). Norma e përgjithshme e vdekshmërisë për vitin 1939 ishte e krahasueshme me normat e regjistruara në Francë (15.3), Austri (15.3), Estoni (15.0) dhe Jugosllavi (15.0) gjatë atij viti.³⁵ Norma e lindshmërisë në Shqipëri ishte 5.50 për periudhën 1920-1939. Gjatë Luftës së Dytë Botërore ajo ra në 5.00, por u rrit përsëri deri në mesin e viteve 1960, kur filloi një rënie e saj e qëndrueshme. Ndërkohë, norma e lindshmërisë ishte më e larta ndër vendet e Europës Juglindore.³⁶ Fillimi i rënies së normave të lindshmërisë në shtetet ballkanike ndodhi me një vonesë prej afërsisht dy deri në tri dekadash (më pak për zonat urbane) krahasuar me Europën Perëndimore dhe, në përgjithësi, pas Luftës së Parë Botërore. Në dy pole të kundërta në Ballkan ishin Sllovenia (dhe pjesë të Kroacisë), ku fillimet

³³ Llogaritur sipas të dhënave nga *AQSH*, F. 152, V. 1937, D. 600, fl.1-2.

³⁴ Arçile Bërzholi, Perikli Qiriazi, *Albanien. Geographischer Überblick* (Tiranë: 8 Nëntori, 1987), 70.

³⁵ Myres, Winterbotham, Longland, *Albania*, 121.

³⁶ Marzio Barbagli, David I. Kertzer, "Introduction", në *Family Life in the Twentieth Century*, (ed.) David I. Kertzer & Marzio Barbagli (New Haven-London: Yale University Press, 2003), XXII.

e kontrollit të lindshmërisë mund të gjurmohen që në shek. XVIII, dhe Shqipëria, ku rënia e ndjeshme e lindshmërisë filloi në vitet 1960.³⁷

Në kundërshtim me argumentin e dhënë nga Skëndi mbi rënien e normës së lindshmërisë në Shqipëri në fillim të viteve 1930, statistikat zyrtare dëshmojnë për një rritje të ndjeshme të numrit të lindjeve gjatë viteve 1930-1932, ndërkohë që në tri vitet e mëparshme ky numër kishte mbetur i qëndrueshëm. Kjo rritje vërehet edhe në numrin e vdekjeve. Meqenëse një shtim kaq i lartë dhe i njëjtë i numrit të lindjeve dhe vdekjeve nuk mund të ishte një tendencë normale, këto shifra mund të shpjegohen vetëm përmes mbajtjes më të rregullt të statistikave pas vitit 1930. Niveli i ulët i lindjeve në një vend me strukturë ekonomike dominuese agrare mund të shpjegohet me regjistrimin jo të plotë të lindjeve ose ekzagjerimin e numrit të popullsisë. Edhe në rast të korigjimit të këtyre gabimeve, norma e lindjeve mbetet e ulët. Si rrjedhojë, shkaqet më të thella të numrit të ulët të lindjeve mund të kenë qenë varfëria, niveli i ulët ekonomik dhe gjendja e keqe shëndetësore. Prefekturat me numrin më të lartë të lindjeve ishin ato që gëzonin kushte më të mira ekonomike dhe klimaterike.³⁸

Rritja e numrit të lindjeve gjatë periudhës 1933-1940 mund të shpjegohet me një regjistrim më të plotë të lindjeve krahasuar me periudhën 1927-1932. Nga ana tjetër, regjistrimi i vdekjeve duket se është kryer në mënyrë më të saktë, pasi norma e vdekshmërisë kishte mbetur relativisht e qëndrueshme (13.5 për periudhën 1927-1932 dhe 16.5 për periudhën 1933-1940), ndërsa norma e lindshmërisë pothuajse ishte dyfishuar (17.0 për periudhën 1927-1932 dhe 31.2 për periudhën 1933-1940).³⁹

Burime të rëndësishme për analizën e lindshmërisë janë anketat e lindshmërisë, të cilat regjistrojnë numrin e fëmijëve që gratë kanë lindur gjatë jetës së tyre dhe sa prej tyre ishin gjallë. Në Shqipëri, anketa të tilla janë kryer vetëm pas Luftës së Dytë Botërore. Statistikat e publikuara nga regjistrimi i popullsisë i kryer në vitin 1960 tregojnë numrin mesatar të lindjeve të gjalla dhe të fëmijëve që ishin gjallë për gratë sipas grupmoshave të ndryshme. Për analizën në vijim janë përfshirë vetëm

³⁷ Todorova, *Scaling the Balkans*, 258; Rothenbacher, *Central and East*, 185.

³⁸ *Statistikë e lëvizjes demografike dhe gjendjes shëndetsore në periudhën 1927-1932*, Drejtorija e Përgjithëshme e Shëndetësis (Tiranë: Kristo Luarasi, 1933), 9, 11-12.

³⁹ *Statistikë shëndetësore dhe demografike për periudhën 1932-1940*, Drejtorija e Përgjithëshme e Shëndetësis (Tiranë: Kastrioti, 1942), 17.

statistikat për gratë mbi moshën 35 vjeç. Arsyeja e kësaj përzgjedhjeje lidhet me faktin se gratë e grupmoshës 35-39 vjeç kishin lindur gjatë periudhës 1921-1925 dhe, duke marrë parasysh moshën mesatare të martesës së grave në Shqipëri, është e pritshme që ato janë martuar dhe kanë lindur fëmijën e tyre të parë gjatë periudhës ndërmjet dy luftërave. Në tabelën 4 paraqitet numri mesatar i lindjeve të gjalla dhe i fëmijëve të gjallë për gratë që ishin mbi 35 vjeç në vitin 1960.

Nga tabela 4 duket qartë se gratë e lindura pas vitit 1920 kanë lindur më pak fëmijë sesa gratë e lindura në fillim të shek. XX, megjithëse kjo diferencë nuk është e theksuar (afërsisht një lindje e gjallë më pak), ndërkohë që periudha e fertilitetit për gratë e kësaj grupmoshe nuk kishte përfunduar. Gratë e lindura gjatë periudhës 1921-1925 kishin gjithashtu më shumë mundësi të kishin një numër më të madh fëmijësh të mbijetuar krahasuar me gratë e lindura në fillim të shek. XX. Ndërsa gratë mbi 60 vjeç humbnin mesatarisht 2.6 fëmijë, gratë e grupmoshës 35-39 vjeç humbnin mesatarisht 1.22 fëmijë. Numri mesatar i fëmijëve të mbijetuar rritej vazhdimisht, çka mund të konsiderohet një tregues i uljes graduale të vdekshmërisë.

Tabela 4: *Numri mesatar i lindjeve të gjalla dhe i fëmijëve të gjallë për gratë në vitin 1960*****

Grupmosha	Numri mesatar i lindjeve të gjalla	Numri mesatar i fëmijëve të gjallë
35-39	5.14	3.92
40-44	5.87	4.26
45-49	6.12	4.22
50-54	6.20	4.05
55-59	6.15	3.86
60-	5.82	3.22

Tabela 5 paraqet ndryshimet në numrin mesatar të lindjeve të gjalla dhe të fëmijëve që ishin gjallë ndërmjet grave që jetonin në zonat urbane dhe atyre që jetonin në zonat rurale. Ndërsa pothuajse nuk ka dallim midis grave qytetare dhe fshatare të lindura në fillim të shek. XX sa i përket numrit të lindjeve të gjalla, gratë qytetare të lindura gjatë

**** Burimi: *Vjetari statistikor* (1964), 70.

periudhës 1921-1925 lindën rreth një fëmijë më pak sesa gratë fshatare të lindura në të njëjtën periudhë. Kjo mund të konsiderohet si një tregues i normave më të ulëta të lindshmërisë në zonat urbane gjatë viteve 1930.

Tabela 5: Numri mesatar i lindjeve të gjalla dhe i fëmijëve të gjallë për gratë në vitin 1960 në qytete dhe fshatra****

Grupmosha	Numri mesatar i lindjeve të gjalla		Numri mesatar i fëmijëve të gjallë	
	Qytet	Fshat	Qytet	Fshat
35-39	4.58	5.43	3.64	4.06
40-44	5.27	6.10	3.94	4.38
45-49	5.53	6.35	3.81	4.39
50-54	5.82	6.34	3.70	4.18
55-59	5.82	6.28	3.54	3.98
60-	5.73	5.85	3.05	3.28

Vdekshmëria duhet të ketë qenë më e lartë në fshatra, pasi numri mesatar i fëmijëve të mbijetuar ishte më i ulët në zonat rurale. Të dhënat tregojnë gjithashtu se vdekshmëria ishte në rënie si në zonat rurale, ashtu edhe në ato urbane. Numri i lartë i fëmijëve që nuk mbijetuan te gratë mbi 50 vjeç tregon se vdekshmëria vazhdonte të ishte e lartë gjatë viteve 1920 dhe filloi të ulej vetëm në vitet 1930. Ulja e vdekshmërisë shpjegohet me përmirësimin e shërbimeve shëndetësore gjatë viteve 1930, veçanërisht në qytete, ku ishte përqendruar shumica e institucioneve të reja shëndetësore. Megjithëse ulja e numrit mesatar të lindjeve të gjalla nuk ishte shumë e madhe (0.68), një numër më i madh fëmijësh arriti të mbijetonte (tabela 6).

Tabela 6: Numri mesatar i lindjeve të gjalla që nuk mbijetuan për gratë në vitin 1960*****

Grupmosha	Total	Qytet	Fshat
35-39	1.22	0.94	1.37
40-44	1.61	1.33	1.72
45-49	1.9	1.72	1.96
50-54	2.15	2.12	2.16

**** Burimi: Vjetari statistikor (1964), 70.

***** Burimi: Llogaritur nga autorja sipas të dhënave në tabelat 4 dhe 5.

55-59	2.29	2.28	2.3
60-	2.6	1.68	2.57

Para Luftës së Dytë Botërore, për shkak të mungesës së kujdesit mjekësor, vdekshmëria foshnjore ishte jashtëzakonisht e lartë dhe jetëgjatësia mesatare shumë e ulët. Norma e vdekshmërisë në Shqipëri tejkalonte 17 për mijë; në Bullgari ishte 13.4 (1939), 13.0 në Greqi (1939), 13.7 në Hungari (1939) dhe 13.8 në Poloni (1938). Normat më të larta të shtesës natyrore në Shqipëri u regjistruan në rrethet e Shkodrës dhe Beratit (mbi 20 për mijë), ndërsa më të ulëtat në Tiranë (nën 10 për mijë). Normat më të larta të vdekshmërisë u regjistruan në Vlorë (18 për mijë), Durrës dhe Berat (midis 16 dhe 17 për mijë). Normat më të larta të vdekshmërisë foshnjore u evidentuan në Vlorë (183 për 1 000 lindje të gjalla), Peshkopi (180), Durrës (177) dhe Elbasan (169). Normat e larta në Vlorë, Durrës dhe Elbasan ishin, pa dyshim, pasojë e përhapjes së malaries.⁴⁰

Gjatë Luftës së Parë Botërore, Shqipëria konsiderohej si një vend me gjendje të rëndë shëndetësore dhe me përhapje të jashtëzakonshme të malaries. Në vitin 1923, qeveria shqiptare i paraqiti një kërkesë Komitetit të Shëndetësisë të Lidhjes së Kombeve për ndihmë në hartimin e planeve për zhdukjen ose kontrollin e malaries. Shërbimi i Shëndetit Publik me një Drejtor të Shëndetësisë u krijua në vitin 1922. Buxheti i tij përdorej për financimin e spitaleve shtetërore në qytetet e mëdha, për mjekët krahinorë, për vaksinimin publik dhe për laboratorin bakteriologjik në Tiranë. Synimi ishte që mjekët krahinorë të punësoheshin me kohë të plotë, por ata nuk u penguan të vazhdonin praktikën private. Në disa qytete kishte mjekë bashkiakë, por bashkitë kishin njohuri shumë të kufizuara për çështjet e shëndetit publik, ndërsa emërimet e personelit shpesh diktoheshin nga konsiderata politike. Në asnjë qytet nuk kishte pajisje për dezinfektim. Revolucioni i vitit 1924 çoi në pushimin nga puna të mjekëve krahinorë për arsye ekonomike, ndërsa mjekët bashkiakë mbetën i vetmi personel mjekësor në dispozicion.⁴¹

Një studim mbi kushtet shëndetësore në Shqipëri, i kryer nga dr. W. E. Haigh në vitet 1923-1924, ofron informacion të rëndësishëm mbi përhapjen e sëmundjeve, si edhe mbi kushtet sociale e ekonomike të

⁴⁰ Skëndi, *Albania*, 55-56.

⁴¹ Myres, Winterbotham, Longland, *Albania*, 119-120.

popullsisë në Shqipëri. Sipas tij, popullsia jetonte në një nivel shumë të ulët ekonomik dhe, për rrjedhojë, kequshqyerja ishte e dukshme. Të ardhurat mesatare familjare ishin të pamjaftueshme për të siguruar një dietë të përshtatshme për fëmijët. Buka e misrit dhe pak djathë përbënin ushqimet bazë të përditshme. Mishi konsumohej rrallë, ndërsa vezët, qumështi dhe patatet ishin të shtrenjta. Pjeprat dhe rrushi ishin ndër frutat më të lira, por kostoja e tyre ishte e papërbalueshme për fëmijët e varfër të qyteteve. Në përgjithësi, dieta ushqimore përmbante një sasi shumë të ulët të yndyrave dhe proteinave shtazore.⁴²

Ndër sëmundjet, lija, tifoja epidemike dhe borrelioza nuk ishin endemike. Tifoja abdominale shfaqej, por diagnostikohej rrallë, ndërsa në vitin 1924 ajo ishte endemike në Gjirokastrë. Dizenteria dukej se ishte e rrallë. Gripi i viteve 1918-1919 nuk kurseu asnjë pjesë të Shqipërisë. Shpërthime të lehta të skarlatinës, kollës së mirë dhe fruthit ndodhnin çdo vit. Difteria ishte e rrallë, ndërsa tuberkulozi ishte shumë i përhapur dhe tepër i zakonshëm. Vlen të theksohet incidenca e lartë e tuberkulozit pulmonar në moshë adoleshente, sidomos te popullsia femërore myslimane. Sëmundja shkaktoi vdekshmëri të lartë, veçanërisht në Gjirokastrë, Shkodër dhe Krujë. Sifilizi ishte shumë i përhapur në zonat rurale, ku fshatra të tëra rezultonin të prekura. U regjistruan gjithashtu raste të shumta të sifilizit kongjenital, ndërsa infeksionet e fituara nuk kishin gjithmonë origjinë veneriane. Pothuajse kudo ishte e pranishme malaria, dhe më shumë se gjysma e pacientëve që vizitonin qendrat shëndetësore dhe klinikat vuanin prej saj.⁴³

Pavarësisht faktit se shëndeti publik përbënte zërin e dytë më të madh të shpenzimeve shtetërore, Shqipëria e periudhës ndërmjet dy luftërave vazhdoi të kishte standardin më të ulët të kujdesit shëndetësor në Ballkan. Normat e vdekshmërisë foshnjore mbetën të larta dhe përhapja e sëmundjeve epidemike ishte shqetësuese. Përmirësimi më i madh u arrit në luftën kundër malaries: gjatë dy dekadave ndërmjet dy luftërave, numri i rasteve u ul me rreth 75%. Stacionet kundër malaries u financuan nga Fondacioni Rockefeller, i cili kontribuoi gjithashtu në ndërtimin e Institutit të Higjienës në Tiranë në vitin 1938. Në vitin 1922, në vend punonin vetëm 22 mjekë, 7 dentistë, 32 farmacistë dhe 5 mami të

⁴² *Po aty*, 119.

⁴³ *Po aty*, 120-121.

trajnuara. Në vitin 1932 u krijua shërbimi i mjekëve ambulantë.⁴⁴ Numri i personave që punonin në sektorin e shëndetit publik u rrit gradualisht, por në vitin 1937 kishte vetëm 155 mjekë për të gjithë vendin. Në qytetet kryesore kishte tetë spitale dhe një spital psikiatrik në Vlorë.⁴⁵

Në vitin 1933 u diagnostikuan rreth 250 000 raste të malaries në Shqipëri. Sëmundje të tjera që përbënin probleme të rëndësishme shëndetësore ishin sifilizi, tuberkulozi, tifoja abdominale, skarlatina, difteria, fruthi, meningjiti epidemik, trakoma, tërbimi dhe toksemia gjatë shtatzënisë. Probleme të tjera të zakonshme ishin kequshqyerja e përgjithshme, gripi, ftohja e zakonshme, rubeola dhe kariesi dentar.⁴⁶

Në vitin 1939, drejtori i përgjithshëm i Shëndetit Publik, pjesë e personelit të Ministrisë së Brendshme, administronte spitalet, dispanseritë, stacionet e ambulancës, mjekët ambulantë që vizitonin fshatrat dhe fondet për studentët e mjekësisë që trajnoheshin jashtë vendit. Spitale nën administrim shtetëror ishin ndërtuar në Tiranë, Korçë, Vlorë, Shkodër, Elbasan dhe Gjirokastrë, ndërsa një sanatorium ishte ngritur në Voskopojë. Spitali qendror në Tiranë ishte modern dhe i pajisur mirë, me aparatura radiologjie, pavijone materniteti, pavijon për tuberkulozin dhe shërbim farmaceutik. Instituti Kimik dhe Bakteriologjik ndodhej pranë tij. Dispanseritë ishin të lidhura me të gjitha spitalet. Në të gjitha bashkitë ofroheshin stacione ambulance dhe mjekë, krahas shërbimeve spitalore ose të dispanserive. Mjekët ambulatorë vizitonin fshatrat, duke ekzaminuar nxënësit e shkollave dhe pacientët në dispanseritë. Qendrat e ambulancës për fëmijë në Tiranë dhe Shkodër përhapnin njohuri elementare mbi higjienën ndër nënat analfabete dhe evidentonin përhapjen e malaries, kequshqyerjes dhe sëmundjeve të trashëgueshme.⁴⁷

⁴⁴ Milan Hauner, "Human resources", në *The economic History of Eastern Europe 1919-1975*, vol. 1, (ed.) Michael Kaser & E.A. Radice (New York: Oxford University Press, 1985), 105-106.

⁴⁵ *Shqipëria më 1937. Veprimi shtetnor gjatë njëzet e pesë vjetëve të parë të vetqeverimit* (1938), vëll. 2 (Tiranë: Kristo Luarasi, 1937), 12-16.

⁴⁶ Myres, Winterbotham & Longland, *Albania*, 122.

⁴⁷ *Po aty*, 223-224.

Përfundime

Të dhënat demografike tregojnë se nivelet e lindshmërisë dhe vdekshmërisë në Shqipëri vazhduan të ishin të larta gjatë periudhës midis Dy Luftërave Botërore, ndërsa një rënie e vdekshmërisë u vu re gjatë viteve 1930. Arsyet ishin të ndryshme dhe kryesisht të lidhura me konsolidimin e shtetit shqiptar dhe rolin e qeverisë në sigurimin e shërbimeve publike që mund të ndikonin në uljen e vdekshmërisë, si sigurimi i ujit të pastër, fushatat e vaksinimit, kontrolli i epidemive dhe masa të tjera të shëndetit publik. Vendosija e rendit publik dhe rritja e sigurisë publike ulën gjithashtu numrin e vdekjeve të dhunshme.

Burime e bibliografi:

I. Burime arkivore

Arkivi Qendror Shtetëror i Republikës së Shqipërisë (AQSH)

F. 380, V.1924, D. 133

F. 380, V. 1928, D. 34

F. 152, V. 1937, D. 600

II. Literaturë:

BARBAGLI, Marzio, dhe David I. Kertzer. "Introduction." Në *Family Life in the Twentieth Century*. Botuar nga David I. Kertzer dhe Marzio Barbagli. New Haven-London: Yale University Press, 2003, xi-xliv.

BËRXXHOLI, Arqile, dhe Perikli Qiriazi. *Albanien. Geographischer Überblick*. Tirana: 8 Nëntori, 1987.

BOTEV, Nikolaj. "Features of the fertility decline in the Balkan countries since the end of XIX Century." Në *Etudes Balkaniques* no.4 (1988): 87-98.

Statistikë e lëvizjes demografike dhe gjendjes shëndetsore në periudhën 1927-1932. Drejtorija e Përgjithëshme e Shëndetësis. Tiranë: Kristo Luarasi, 1933.

Statistikë shëndetësore dhe demografike për periudhën 1932-1940. Drejtorija e Përgjithëshme e Shëndetësis. Tiranë: Kastrioti, 1942.

- FALKINGHAM, Jane, dhe Arjan Gjonca. "Fertility transition in Communist Albania, 1950-90." Në *Population studies* vol.55, no.3 (2001): 309-318.
- GRUBER, Siegfried. "The 'Tradition' of many children in Albania... and the Evidence: The Census of 1918." Kumtesë e mbajtur në konferencën *26th Annual meeting of the Social Science History Association*, Chicago, 15-18 nëntor 2001.
- GRUBER, Siegfried. "Albanian urban fertility in the beginning of the 20th century". Kumtesë e mbajtur në konferencën *Fifth European Social Science History Conference*, Berlin, 24-27 Mars, 2004.
- GRUBER, Siegfried. "The influence of migration on fertility in Albania around 1900." Në *Annuario: The Albanian Yearbook of Historical and Anthropological Studies* no.1 (2011): 122-155.
- GRUBER, Siegfried. "Marital fertility in Albania during WWI." Në *Nominative Data in Demographic Research in the East and the West*, (ed.) Elena Glavatskaya, Gunnar Thorvaldsen, Georg Fertig dhe Mikolaj Szoltysek. Ekaterinburg: Ural University Press, 2019, 80-96.
- GRUBER, Siegfried, Gentiana Kera, Enriketa Pandelejmoni. "The Impact of WWI on Marriage Patterns in Albania." Në *The Impact of World War I on Marriages, Divorces, and Gender Relations in Europe*, (ed.) Sandra Bree & Saskia Hin, 119-54. New York: Routledge, 2020.
- Gruber, Siegfried & Karl Kaser, Gentiana Kera & Enriketa Pandelejmoni. *1918 Census of Albania*, Version 1.0. Graz.
- GRUBER, Siegfried. "Demographic Growth: Patterns and Problems, 1878-1939." Në *The Routledge Handbook of Balkan and Southeast European History*, (ed.) John R. Lampe & Ulf Brunnbauer, 301-7. London: Routledge, 2021.
- GJONÇA, Arjan, Arnstein Aassve, Letizia Mencarini. "Trends and patterns, proximate determinants and policies of fertility change: Albania." Në *Demographic research* vol.19, no.11 (2008): 261-292.
- HAUNER, Milan. "Human resources." Në *The economic History of Eastern Europe 1919-1975*, vol. 1, (ed.) Michael Kaser & E.A. Radice. New York: Oxford University Press, 1985, 66-147.
- HOFSTEN, Erland. "Demographic Transition and Economic Development in Albania." Në *European Demographic Information Bulletin* vol.6, no.3 (1975): 147-158.
- KERA, Gentiana. "The Albanian Population Census of 1918: Basic Statistics and Analyses." Temë diplome, Universiteti i Grazit, 2003.

- KERA, Gentiana, dhe Enriketa Pandelejmoni. "Marriage in Urban Albania (during the First Half of the Twentieth Century)." Në *The History of the Family* 13, no. 2 (2008): 126-37.
- KERA, Gentiana. "Tirana. Demography, Family and Urban Life (1918-1939)." Punim doktrate, Universiteti i Grazit, 2013.
- KERA, Gentiana. "Aspekte demografike në zonën e pushtimit austro-hungarez gjatë Luftës së Parë Botërore (Demographische Aspekte im Ersten Weltkrieg in Albanien)." Në *Austro-Hungaria dhe Shqipëria (Österreich-Ungarische Monarchie und Albanien)*, 145-164 (shqip) and 396-416 (gjermanisht). Tirana: Muzeu Historik Kombëtar, 2019.
- LASLETT, Peter. "Introduction: The history of the family." Në *Household and family in past time*, (ed.) Peter Laslett. Cambridge: Cambridge University Press, 1972, 29-31.
- MYRES, John, H.S.L. Winterbotham & F. Longland. *Albania, Geographical Handbook Series*, Naval Intelligence Division. Oxford: Oxford University Press, 1945.
- PULLUM, Thomas W. "Natality - Measures based on Censuses and Surveys." Në *The Methods and Materials of Demography*, (ed.) Jacob S. Siegel. Amsterdam: Elsevier, 2004.
- ROTHENBACHER, Franz. *The Central and East European Population since 1850*. The Societies of Europe 5. London: Palgrave Macmillan, 2013.
- SCHMIDT-Neke, Michael & Örjan Sjöberg. "Bevölkerungsstruktur." Në *Albanien (Südosteuropa-Handbuch Band VII)*, (ed.) Klaus-Detlev Grothusen. Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht, 1993, 464-490.
- SEINER, Franz. *Ergebnisse der Volkszählung in Albanien in dem von den österr.-ungar. Truppen 1916-1918 besetzen Gebiete*. Vienna: Wien-Leipzig, 1922.
- SELENICA, Teki. *Shqipëria më 1927*. Tiranë: Tirana, 1928.
- Shqipëria më 1937. Veprimi shtetnor gjatë njëzet e pesë vjetëve të parë të vetqeverimit* (1938), vëll. 2. Tiranë: Kristo Luarasi, 1937.
- SKËNDI, Stavro. *Albania*. New York: Praeger, 1958.
- TODOROVA, Maria N. *Scaling the Balkans*. Leiden: Brill, 2018.
- Vjetari statistikor i R.P.SH 1963*. Tiranë: Drejtoria e Statistikës, 1963.

III. Shtypi:

Dit' e re, 24 maj 1922, nr. 9

Dit' e re, 7 qershor 1922, nr. 11

Dit' e re, 21 qershor 1922, nr. 13

Dit' e re, 24 qershor 1922, nr. 14

Fletorja zyrtare, 2 shtator 1923, nr. 45

PROF. ASOC. DR. GENTIANA KERA

Faculty of History and Philology / Department of History
gentiana.kera@fhf.edu.al

S u m m a r y

DEMOGRAPHIC DEVELOPMENT IN ALBANIA IN THE FIRST HALF
OF THE 20TH CENTURY

Historical-demographic studies on Albania have focused mainly on demographic developments after World War II, a fact that can be attributed to the better registration of vital events and, consequently, the existence of more reliable demographic data. The analysis of demographic developments for the first half of the 20th century faces significant challenges due to the shortcomings of demographic statistics, which for various reasons are missing or incomplete. The aim of this article is to analyze the main features of demographic development in Albania during the interwar period and the determining factors that influenced fertility and mortality. The analysis is based on the 1918 population census conducted by the Austro-Hungarian Administration in its zone of occupation, archival demographic data and published official statistics.

Demographic data show that fertility and mortality rates in Albania continued to be high in the interwar period, while a decrease in mortality rates happened in 1930s. The reasons were varied and probably foremost related to the consolidation of the Albanian state and the role played by government. With increasingly active government came public services that reduced mortality, such as the provision of clean water, vaccination campaigns, the control of epidemics as well as other public health measures. The establishment of public order and increased public safety also reduced the number of deaths in tribal and clan feuds, in random violence.

Keywords: Demographic transition, Albania, fertility, mortality, demographic development, population census